

ATANACKOVIĆ-SALČIĆ VUKOSAVA

ZAŠTITA SREDNJOVEKOVNE NEKROPOLE U GNOJNICAMA KOD MOSTARA

Jedna od manjih nekropola stećaka koje se nalaze u Bišću polju kraj Mostara jeste i ona koja leži sa leve strane drumu Mostar-Blagaj u Gnojnicama, oko 3 km južno od Mostara. Nekropola je evidentirana u Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Mostaru sa ovakvim podacima: nalazi se na lokalitetu Markovac, na pašnjaku koji je vlasništvo Janje Glavine iz Gnojnica, a u sastav nekropole ulazi i zemljana gomila (tumulus) sa jednim stećkom u obliku ploče; u podnožju zemljane gomile, sa severne strane, leži još šest stećaka u obliku debljih ploča bez ikakvih ornamenata, ali dosta oštećenih zubom vremena.

Početkom septembra 1960. godine Poljoprivredna stanica »Hercegovina« iz Mostara izvodila je zemljane radove na području Gnojnica. U toku nivelisanja terena za obradivu njivu znatno je oštećena gomila zajedno sa svim stećcima i ugrožen ovaj lokalitet. Tek kada je u zemljanoj gomili otkriven grob, obavešten je o ovim radovima Zavod za zaštitu spomenika kulture u Mostaru.

Stručnjaci Zavoda, koji su izašli na teren, stigli su na vreme da izvrše zaštitu nekropole, što

je i učinjeno na licu mesta, ali u ograničenim mogućnostima.¹ U toku zaštite konstatovalo se da je veći deo gomile oštećen buldožerom i da pretila opasnost da se grob koji je pronađen ispod stećka sasvim uništi; zatim, da je stećak koji je ležao iznad tog groba bio prebačen čak na drugu stranu drumu, oko pedeset metara južnije od nekropole; da su ostali stećci dignuti sa svog mesta i zgrnuti na jednu hrpu u jarak pored drumu.

Još istog dana vraćena je buldožerom sva razgrnuta zemlja oko gomile, koja je na taj način približno dovedena u prvobitno stanje, za čim se i išlo u početku zaštitnih radova. U međuvremenu istražen je grob u gomili. Grobni priloz koji su tada pronađeni uz pokojnika izvađeni su i preneseni u Zavod na evidentiranje i konzervaciju, a grob ponovo zatrpan zemljom. Stećak, koji se nalazio iznad groba, vraćen je u podnožje tumula,

¹ Na zaštiti srednjovekovne nekropole učestvovali su autor ovog rada i Ciro Raić, fotograf Zavoda, na čijoj se pomoći zahvaljujem. Prvog dana zaštite, na lokalitetu je bio prisutan i Anđelko Zelenika, konzervator Zavoda.

Sl. 1. Grob u zemljanoj gomili.

Sl. 2. Stećak koji je skinut sa vrha gomile i prebačen na drugu stranu drumu.

Sl. 3. Stećci bačeni u jarak.

na mesto gde su se prvobitno nalazili stećci, pošto je bilo neizvodljivo da se ponovo vrati na vrh zemljane gomile. Tada je i jedan od šest stećaka koji su bačeni u jarak doguran buldožerom na svoje mesto pored već pomenutog stećka. Ostali stećci nisu mogli da budu preneseni pošto je trebalo naknadno nabaviti žičanu sajlu kojom bi se izvukli iz jarka. Na taj način služba zaštite Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Mostaru intervenisala je na vreme uzevši i sve potrebne podatke i dokumentaciju o toku i rezultatima rada na zaštiti ove male srednjovekovne nekropole.

U rezultate rada na zaštiti ove nekropole svakako spadaju podaci koji su dobijeni istraživanjem. Zato ćemo u daljem izlaganju pokušati da damo kratku deskripciju pojedinih objekata nekropole i analizu o nalazima u grobu.

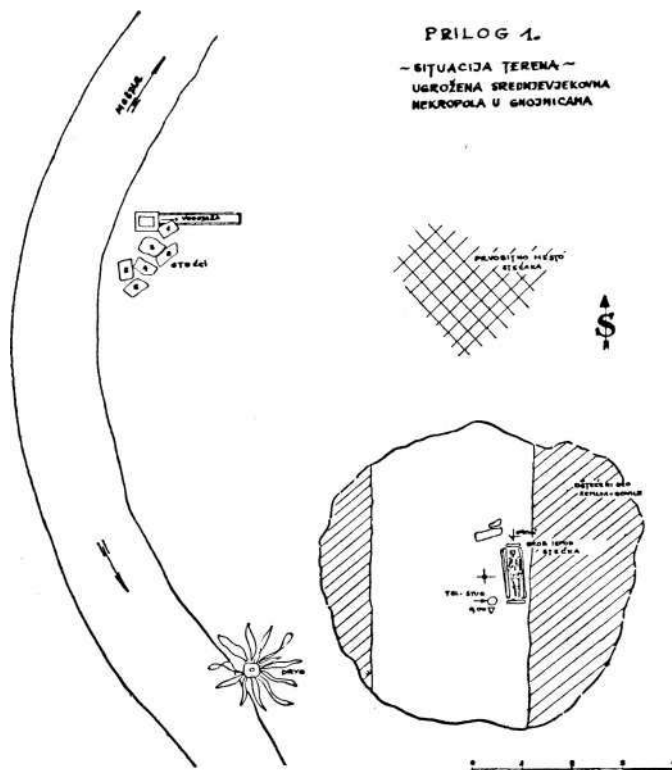
*

Cela nekropola je obuhvatala prostor od oko 70 m², uračunavajući u to i zemljanu gomilu sa jednim stećkom, koja je u prečniku imala 6 metara a visinu do 2 metra. Na razdaljini od 2 metra,

Sl. 4. Današnje stanje lokaliteta.

severno od podnožja gomile, ležalo je šest stećaka. Stećci su bili orijentisani sever-jug. Dimenzije ovih stećaka nisu bile velike (iznosile su oko 1,20—1,50 m dužine, 0,80 m širine debljih ploča, dosta grubo obrađenih površina i bez ikakvih ornamenata. Prilikom zaštite nije se moglo ispitati da li se ispod stećaka nalaze grobovi. Istraživanja u tom smislu mogu se izvršiti kojom drugom prilikom, što bi verovatno pružilo dosta novih podataka analogno već pronađenom grobu u tumulu. Lokacija stećaka, pre ugrožavanja nekropole, bila je utvrđena i ubeležena na skici situacije lokaliteta (prilog 1).

Prilog 1 — Situacija lokaliteta za vreme ugrožavanja

Kako smo već ranije napomenuli, stećak u obliku ploče nalazio se prvobitno na vrhu gomile, gdje je takođe bio orijentisan sever-jug, sa malim skretanjem ka zapadu. Oblik mu je pravougaoni, a dimenzije 2,20 X 1,00 X 0,30 m. Stećak je bez ornamenata. Zbog strukture kamena površina stećka je dosta grubo obrađena, dok mu je donja strana, verovatno još pri rezanju kamenog bloka, oštećena, tako da ceo stećak ima koso nagnut izgled. Ispod stećka je pronađen grob tek kada je buldožerom odstranjena zemlja sa cele istočne i severoistočne strane zemljanog tumula (v. sl. 1). Grob je na taj način otvoren samo sa severne strane, a nalazio se na dubini od 0,40 m ispod humusnog sloja. Niko od stručnjaka nije bio prisutan kad je grob otkriven. Međutim, grob nije bio tako ugrožen, te se je mogla utvrditi njegova arhitektura kao i položaj skeleta »in situ«.

Sl. 5. Detalj groba u gomili.

Konstrukcija groba sastojala se od pravougaonog prostora koji su obrazovale kamene ploče od krečnjaka, vertikalno postavljene sa svake strane. Dimenzije ploča na dužim strama groba iznosile su 2,00 X 0,35 X 0,10 m, a veličina unutrašnjeg prostora groba iznosila je 2,00 X 0,40 X 0,43 m. Grob je bio zatvoren jednom većom ravnom pločom, čije su ivice prelazile preko otvora groba, a dimenzije ove ploče su 2,10 X 0,80 X 0,15 m. Na šljunkovitom dnu groba ležao je pokojnik sa glavom na severu i opruženim nogama prema jugu. Kostur je pripadao ženskoj osobi; kosti skeleta su prilično dobro sačuvane, što je svakako bilo uslovljeno suvom klimom, a i načinom na koji je pokojnik sahranjen. Za vreme pretraživanja groba, iako su kosti zatečene ispreturane, utvrđeno je da je samo leva ruka bila opružena niz telo, dok je desna ruka bila prebačena preko grudi, gde su konstatovani ostaci kosti šake i prstiju. Uz kosti šake leve ruke, koje su ležale uz samu ivicu groba, pronađen je jedan pečatni prsten zajedno sa dva okrugla dugmeta.

OPIS GROBNIH PRILOGA

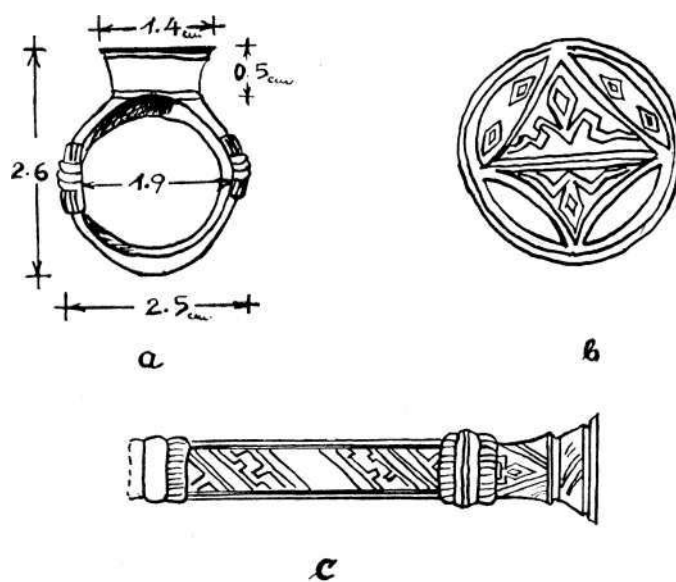
Prsten je od srebra, masivno izgrađen, dosta dobro očuvan, ali je prevučen mestimično slojem zelene patine (sl. 6).

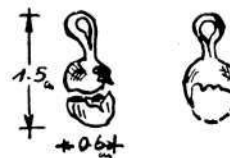
Sl. 6. Srebrni prsten pečatnik

Po tipu prsten spada u pečatnike. Težak je 11,80 grama. Dimenzije su mu dosta male, te je mogao pripadati ženskoj osobi; ukupna dužina prstena je 2,6 cm, visina pečata 0,5 cm, obruč prstena iznosi 2,1 i 1,9 cm, a širina mu je 0,7 cm, ovalna pločica je 1,3 i 1,4 cm prilog 2, sl. 1 a). Na ovalnoj pločici pečata nalaze se plitko urezani ornamenti u vidu geometrijskih linija koje su gotovo simetrično postavljene. (V. prilog 2, sl. 1 b). Pločica pečata je podeljena na dva jednaka dela sa po dva polukružna polja, ispunjena sa po dva romba. U polju između oba polukruga urezan je interesantan motiv ornamenta; ornamentat se sastoji u donjem delu od meandraste trake u vidu slova M iz čije sredine izrasta jedan romb.

Isti ornamentat je urezan i u drugu polovinu pločice; međutim, u poljima sa polukrugom nedostaju rombovi, koji verovatno pri izradi, nisu mogli da stanu. Ne upuštajući se u dublju diskusiju

Sl. 1

Sl. 2

Prilog 2 — Prilozi iz groba ispod stećka

o poreklu i nastanku ovog ornamenta, čini nam se da isti motiv podseća na ornamentalnu predstavu stilizovanog ljiljana, koji se često susreće u više varijanata na stećcima u Bosni i Hercegovini, a

i u Dalmaciji. Na stećcima u okolini Kupresa ovakav motiv je vrlo čest.² Po mišljenju D. Vidovića i nekih drugih naučnika, ovakav ornamentalni ukras na stećcima predstavlja oblik krsta, ali i raspeća u raznim stilizacijama³. Međutim, geometrijski motiv obrade krsta vidimo i na predmetima domaće umetnosti, na tekstilu i drvorezbarstvu u Bosni i Hercegovini. Nekoliko primera koji bi po svojoj ornamentalnoj koncepciji odgovarali našem motivu na pečatniku nalaze se na jednom vodijeru iz Drvara, zatim na motivu cikcak-bordure kod tetoviranja u Bosni i Hercegovini, kao i na motivu veza na tekstilu u Bosni, kako navodi S. Bešlagić⁴.

Na širokom vratu prstena vidi se nekoliko kosih linija, koje su oivičene ramom. Obruč prstena je takođe bogato ornamentisan vidi prilog 2, sl. 1 c); pri samom vratu prstena, s obe strane obruča, nalazi se urezani ornament, vrlo sličan onom na pločici pečata, u obliku romba na postolju, oivičen sa po dve kose linije. Ispod ovog ornamenta obruč prstena je zadebljan i profilisan u obliku snopa koji je u sredini povezan tročlanom trakom. U sredini obruča, u oivičenom prostoru, nalaze se dva puta uzastopce koso urezane trake, između kojih je plitko urezan meandar. Svi ornament, iako nisu baš precizno urađeni, ukazuju na činjenicu da su komponovani sa dosta umetničke invencije, na osnovu čega se ovaj rad ne bi mogao pripisati nekom primitivnom majstoru. Po svoj prilici, prsten je rađen u nekoj domaćoj radionici. Ovakav tip prstena datira se u XV vek⁵. Većinom su od srebra i služe kao pečatnici. Na pečatu su obično urezani grbovi i razni simboli, a njihov nastanak se stavlja u period od XIII do XV veka⁶. Na našem prstenu, naprotiv, nije predstavljen grb, a i po samom ornamentu na pločici, koji je prilično plitko urezan, teško bi se poverovalo da je služio kao pečatnik. Prstenu je najbliži jedan pe-

čatnik iz etnografske zbirke u Zemaljskom muzeju u Sarajevu⁷. Na tom prstenu, koji je datiran u XV vek, nalazimo slična zadebljanja na obruču, samo nešto slabije profilisana. Kod našeg prstena, međutim vidimo već razvijeniju formu, na što ukazuje i bogata ornamentika na pečatu i obruču, koji se približava narodnoj umetnosti.

Drugi interesantan nalaz u grobu jesu dva okrugla dugmeta, manjih dimenzija. Dugmeta su od tankog srebrnog lima, prevučena tankim slojem patine, koja je dosta oštetila strukturu tako da su oba sačuvana samo u fragmentima (vidi prilog 2, sl. 2). Fragmenti su nađeni među kostima šake zajedno sa prstenom. Po svoj prilici su dugmeta služila kao ukrasi na rukavima. Verovatno je u grobu bilo više dugmeta, ali zbog krhkosti materijala nisu se sačuvala. Dugmeta su šuplja i imaju visoko profilisanu ušicu za pričvršćivanje. Dimenzije dugmeta iznose: dužina 1,5 cm, širina 0,6 cm, dok je sama ušica dužine 0,4 cm. Dugmeta ovog tipa nisu retka i pojavljuju se u srednjovekovnim grobovima već od VIII veka do u kasni srednji vek. Smatra se da su rađeni pod vizantijskim uticajem, ali u našim radionicama. Analogan primerak sa našim oblikom predstavlja dugme, nešto većih dimenzija, iz bosanske nekropole u Mihaljevićima, koje je nađeno u grobu zajedno sa talijanskim novčićima iz XIII veka⁸. Na predstavama luksuznog odela našeg plemstva iz XIV i XV veka vidi se da su takva dugmeta dosta upotrebljavana kao ukrasi; manja dugmeta su obično prišivana u većem broju na rukavima⁹. U grobovima kasnog srednjeg veka koji su istraženi na Mogorjelu, okrugla dugmeta su jedini prilozi¹⁰. Datiranje dugmeta je dosta relativno, ali se svakako priklanja istom periodu kao i pečatni prsten.

DATIRANJA NEKROPOLE I NEKA RAZMATRANJA O SREDNJOVEKOVNIM TUMULIMA

U Hercegovini se donedavno vrlo malo znalo o srednjovekovnim grobovima, a posebno o zemljanim tumulima sa grobovima iz tog perioda. U tom pravcu nisu vršena znatnija sistematska iskopavanja. Povremeno se pojavljivao pokoji slučajni nalaz prilikom zaštite ugroženih lokaliteta, kao što je slučaj sa grobovima srednjeg veka u Gošića

² Š. Bešlagić, Kupres, Sarajevo 1954, tab. I, sl. 3 i 6, ali i tab. II sa predstavama stilizovanog ljljana s područja van Kupresa, sl. 7, 8 i 9.

³ D. Vidović, Simbolične predstave na stećcima, Naše starine II, Sarajevo 1954, str. 119 i dalje; ornamentalni ukrasi sa stećaka koji se mogu uporediti sa motivom na našem prstenu nalaze se na tab. II, sl. 64 (primeri iz Hercegovine), sl. 67, 74 i 79 (po Carrari, Cista-Vrlika), sl. 70, 75 i 76 (sa Kupresa).

⁴ Š. Bešlagić, ibidem, str. 168 i 169; tab. IV, sl. 2, 3, 4.

⁵ Ovom prilikom najljepše se zahvaljujem kolegici Nadi Miletić, kustosu za srednji vek u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, na stručnim savetima u vezi sa datiranjem nalaza iz groba, a takođe i na obaveštenju da zbirka u Zemaljskom muzeju ne poseduje takav oblik pečatnika prstena kakav je pronađen u nekropoli u Gnojnicama.

⁶ I. Čremošnik, Izveštaj o iskopavanju u Lisičićima, Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo, 1954, str. 223.

⁷ Lj. Beljkašić, Prstenje iz zbirke Etn. odeljenja Zemaljskog muzeja, Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo, 1957, str. 87, tab. I, br. 1; tab. II, br. 1.

⁸ N. Miletić, Nekropola u selu Mihaljevići..., Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo, 1956, str. 25, tab. II, 14 i tab. VIII, sl. 2.

⁹ M. Ćorović-Ljubinković, Arheološka iskopavanja na Novom Brdu u toku 1957 godine, Starinar, N. Š., knj. IX—X, Beograd, 1959, str. 329.

¹⁰ I. Čremošnik, Nalazi nakita u srednjovekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1951, str. 242.

hanu kod Konjica¹¹, zatim na nekropolama u Ortiješu i na Buni, obe u Bišću polju kraj Mostara, čiji rezultati nisu još publikovani. Među slučajne nalaze spadaju i ovi iz naše nekropole. Među slučajne nalaze spadaju i ovi iz naše nekropole. Pronađeni prilozi u grobu ispod stećka trebalo bi da posluže kao osnova za datiranje nekropole. Međutim, ovde se mora uzeti u obzir okolnost kako je nalaz nađen, te zadržati potrebnu rezervu do konačnih rezultata, što već iziskuje sistematski rad na istraživanju srednjovekovnih grobova u Hercegovini.

U Bosni i Hercegovini nije dosada bilo poznato da su postojali čisto srednjovekovni tumuli. Verovalo se da su tumuli služili za sahranjivanje u preistoriji. Istraživanjem došlo se do zaključka da su u nekim preistorijskim tumulusima vršena sahranjivanja i u srednjem veku. Takvi primeri nisu retki na Glasincu,¹² i u Srbiji na lokalitetu u Dobrači.¹³ U Hercegovini, prva istraživanja u tom pravcu učinjena su na zaštitnom iskopavanju u Gošića hanu.¹⁴ Tom prilikom je konstatovano da su zemljani tumuli služili za sahranjivanje u srednjem veku, pa čak da su i direktno napisani u tu svrhu. Naš slučaj u Gnojnicama potvrdio je ovo još jednom, samo s tom razlikom što je u

¹¹ Š. Bešlagić, Stećci u dolini Neretve, Naše starine II, Sarajevo, 1954, str. 206.

¹² M. Garašanin-J. Kovačević, Pregled materijalne kulture Južnih Slovena, Muzejski priručnik 3—5, Beograd, 1951, str. 200-201.

¹³ M. i D. Garašanin, Srednjovekovno srpsko groblje u Dobrači, Starinar, N. S., V—VI, Beograd 1956, str. 191 i d.

¹⁴ Š. Bešlagić, ibidem, str. 209 i 210.

zemljanoj gomili pronađen grob ispod stećka, dok je u Gošića hanu istražen zemljani tumulus u okviru nekropole stećaka koja je datirana u XV vek. Ovakvi i slični rezultati mogu poslužiti arheološkoj nauci kao siguran dokaz da su u srednjem veku u dolini Neretve vršena sahranjivanja i u zemljanim tumulusima odnosno da postoje srednjovekovni tumuli. Dovoljno je ako napomenemo nekoliko još neobjavljenih slučajeva sa zaštitnih iskopavanja u Buni i u Ortiješu. Obe nekropole su se nalazile u Bišću polju kod Mostara i u njima su takođe konstatovana sahranjivanja u zemljanim tumulusima.¹⁵ Dok je nekropola u Ortiješu pružila samo oskudne podatke o načinu sahranjivanja i arhitekturi grobova, bez kakvih priloga u njima, nekropola na Buni dala je u jednom grobu mali nalaz u vidu dubrovačkog novčića sa sv. Blazijusom na reversu, koji bi pripadao XV veku — dobu opticaja toga novca na ovoj teritoriji. Analogan način sahranjivanja sa našom nekropolom, i pored oskudnih priloga u grobovima ovih nekropola, ukazuje na jedan određeni period. Taj bi period bio XV vek do početka XVI veka, kojem odgovara i naša nekropola u Gnojnicama. Međutim, sistematskim istraživanjem srednjovekovnih nekropola, naročito srednjovekovnih grobova u tumulusima, dobiće se ubuduće više podataka za preciznija datiranja u arheologiji kasnog srednjeg veka u Bosni i Hercegovini.

¹⁵ Nekropola u Ortiješu pronađena je slučajno pri gradnji avionske piste u Bišću polju 1955. godine. Nekropola na Buni istražena je prilikom zaštitnih radova 1960. godine, kada je bila ugrožena izgradnjom motela. Rezultati sa ovih istraživanja, koja je vodio Zavod u Mostaru, biće uskoro objavljeni.

DIE RESULTATE DER KONSERVIERUNGSARBEITEN AN DER MITTELALTERLICHEN NEKROPOLE IN GNOJNICE BEI MOSTAR

Die Resultate der Konservierungsarbeiten an der mittelalterlichen Nekropole in Gnojnice, in Bisce Polje bei Mostar, haben sehr interessante Daten für die Archäologie des Mittelalters in Bosnien und Herzegowina ergeben. Im Rahmen einer kleinen Nekropole, welche sieben Grabdenkmäler (stecak) zählte, war auch ein Erdtumulus in welchem mittelalterliche Bestattungen konstatiert wurden. Es wurde ganz zufällig bei Erdnivellierungsarbeiten, welche die Landwirtschaftliche Station in Mostar dort ausführte, im Erdtumulus unterhalb eines stecak ein Grab mit Beilagen entdeckt. Die Beilagen im Grabe sind sehr bescheiden und bestehen aus einem Silberring und zwei runden Knöpfen. Die Grabarchitektur entspricht der üblichen Bestattungsart in mittelalterlichen Gräbern in der Herzegowina. Die Grabkonstruktion besteht aus vier Steinplatten, welche einen rechteck-

kigen Raum, bedeckt mit noch einer flachen Platte, bildeten. Das Motiv am Ringe ist den ornamentalen Verzierungen analog, welche an den Grabdenkmälern (stecak) des XV. und XVI. Jahrhunderts aus der Nähe von Kupres dargestellt sind, aber sie nähern sich auch den Motiven an gewissen Handarbeiten in Bosnien und der Herzegowina. Dem Typ nach, ist unserer Ringform jene des Siegelringes analog, welcher sich in der ethnographischen Sammlung im Landesmuseum in Sarajevo befindet. Auf Grund dieser Daten wurde der Ring mit dem XV. Jahrhundert datiert. Diese Datierung, sowie die Bestattungsart welche für die bestimmte Periode bezeichnend ist, diene als Unterlage um die Entstehungsperiode dieser Nekropole in das Ende des XV. Jahrhunderts zu stellen.